

**Nâzım Hikmet'in *Yolcu* Adlı Oyununda Toplumsal Cinsiyet Bağlamında
Erkeklik, Kadınlık ve Şiddet
Masculinity, Femininity and Violence in the Context of Gender
in Nâzım Hikmet's *Yolcu***

Damla TANAL TATAR*

Öz: Bu çalışmada toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlık, erkeklik ve şiddet odağında bir çalışma yürütülerek Nâzım Hikmet Ran'ın tarihsel bir zemin olarak Millî Mücadele dönemini seçtiği *Yolcu* adlı oyunu ele alınmakta ve söz konusu oyun metin analizi yöntemi ile tartışmaya açılmaktadır. *Yolcu* oyunu, toplumsal anlamda önemli bir tarihsel durumu ve olayı konu almakla birlikte bu tarihsel anlatının bir biçimde öznesi olamayan bireylerin gündelik hayat pratiklerini ve deneyimlerini detaylı bir biçimde yansıtmaktadır. Toplumsal anlamda dönüşümün, değişimin ve mücadelenin varlık bulduğu bir dönem olan Millî Mücadele'nin fiili anlamda bir biçimde dışında kalmak durumunda olanların, cephede bacağı kaybeden bir makasçının, savaşta gözünü kaybeden bir istasyon şefinin ve babası tarafından uygun bulunan biri ile evlendirilen bir kadının hikayelerini duymamıza fırsat sunarak söz konusu oyun, bugünün bakış açısı ile geçmiş eleştirel bir perspektiften yorumlama imkânı sunmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada Millî Mücadele bağlamında kadınlık ve erkeklik pratiklerine ve şiddete yönelik mevcut literatürden hareketle bir tartışma yürütülmekte ve kadınlığın ve erkekliğin toplumsal anlamda nasıl konumlandırıldığına ilişkin bir sonuca varılmaya çalışılmaktadır.

Abstract: In this study, Nâzım Hikmet Ran's play *Yolcu* of which historical ground is National Struggle period, is studied by carrying out a study focusing on femininity, masculinity and violence in the context of gender, and the play in question is discussed with the method of text analysis. While *Yolcu* as a play is about a socially important historical situation and event, it reflects in detail the daily life practices and experiences of individuals who cannot be the main subjects of this historical event. It is an opportunity for us as readers to read the stories of those who have to stay out of the National Struggle, a period in which social transformation, change and struggle come into existence. The play offers the opportunity to interpret the past from a critical perspective with today's point of view. From this point of view, in this study, a discussion is carried out on the practices of femininity and masculinity and violence in the context of the National Struggle, and it is tried to reach a conclusion about how femininity and masculinity are positioned in the social sense.

Anahtar Kelimeler: Nâzım Hikmet, Millî Mücadele, Toplumsal Cinsiyet, Erkeklik, Kadınlık

Keywords: Nâzım Hikmet, National Struggle, Gender, Masculinity, Femininity

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim Dalı, damlatanal@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5701-1494.

Giriş

Nâzım Hikmet Ran'ın (1902-1963) 1941 (?)¹ yılında kaleme aldığı *Yolcu*, üç perdeden ve dört karakterden oluşan bir tiyatro oyunudur². Oyun, zaman olarak 1921 yılının başlarında, çetin bir kış mevsiminde ve mekân olarak ise yolcu trenlerinin çoğunun durmadan geçtiği Anadolu'daki bir istasyonda geçmektedir³. Oyun örgüsünün tasarlandığı Millî Mücadele Dönemi oyunun tarihsel arka planını oluşturmaktadır. *Yolcu*, fiili anlamda savaşın dışında kalan bir kadının ve iki erkeğin bu süreçteki iletişimlerini, iletişimsizlikleri, yalnızlıklarını ve çatışmalarını konu edinmektedir. Oyunun baş karakterlerinden olan İstasyon Şefi'nin, İstasyon Şefinin Karısı'nın ve Makasçı'nın ortak özellikleri bir sebeple Millî Mücadele'nin dışında kalmalarıdır. İstasyon Şefi'nin savaşta gözünü kaybetmesi, Makasçı'nın Kafkas Cephesi'nde donan bacağı ve İstasyon Şefinin Karısı'nın "kadınlığı" onları Anadolu'da bir istasyonda beraber yaşamaya mecbur bırakmıştır. Bu bağlamda söz konusu oyun, dönemin erkeklik, kadınlık deneyimlerini, krizlerini ve şiddeti tartışmak bakımından oldukça önemlidir. Buradan hareketle *Yolcu* oyunu bu çalışma kapsamında seçilmiştir ve metin analizi yöntemi ile toplumsal cinsiyet, kadınlık, erkeklik ve şiddet ile ilişkilendirilerek irdelenmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Millî Mücadele

Toplumsal cinsiyete tarihsel bir fenomen olarak yaklaşmak, onu modern dünya tarihindeki önemli toplumsal dönüşümler üzerinden yorumlamak manasına gelmektedir. Bu bağlamda, kolonyal süreçler, işgaller ve direnişler hem kolonyal güçlerde ve kolonilerde hem de koloni sonrasındaki süreçlerdeki erkekliklerin oluşumunda önemli tarihsel koşullardır⁴. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet stereotipler, davranışsal normlar, beklentiler ve kurallar üzerinden erkeklikler ve kadınlıklar olarak ayrılabilse de toplumsal cinsiyet temelli insan davranışlarına ilişkin beklentiler sabit bir zaman ve mekân algısı taşımamaktadır. Toplumsal cinsiyet kategorileri zamana, mekâna, kültüre, dine ve diğer faktörlere göre değişim göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, toplumsal cinsiyetler, toplumsal ve politik yaşamı inşa eden söylemlerin tümüdür. Dolayısıyla toplumsal cinsiyeti ve cinsiyetleri tek bir söyleme indirgemek pek mümkün değildir. Ancak toplumsal cinsiyetlerin bu değişkenliği, onların toplum içerisindeki etkilerinin gerçekliğini azaltmamaktadır⁵. Millî Mücadele döneminde ortaya çıkan erkeklik ve kadınlık biçimlerini bu bağlamda düşünmek anlamlı görünmektedir.

Millî Mücadele Dönemi, Anadolu kadınlarının memleket müdafaasındaki varlığının oldukça önemli bir noktaya ulaştığı bir dönem olmuştur. Başlangıçta düzenli bir ordunun olmayışı ve mücadeleye katılımı gönüllüğün esas alınması söz konusu durumun temel sebeplerini oluşturmaktadır. Erkek nüfusunun Balkan ve I. Dünya Savaşları sırasında azalması ya da savaş sebebiyle yaşanan sakatlık gibi durumlar kadınların bu süreçte çok fazla sorumluluk almasını beraberinde getirmiştir. Anadolu kadınları, farklı biçimlerde Millî Mücadele'ye katkıda bulunmuşlardır. Kadınlar mitingler düzenlemiş, cemiyetler kurmuş, cepheye katılmış ya da cephede savaşan askere ihtiyaçları konusunda destek olmuştur. Verdikleri konferanslarla, düzenledikleri mevlitlerle ve evlere yaptıkları ziyaretlerle kadınları Millî Mücadele'ye destek vermeleri konusunda cesaretlendirmeye çalışmışlardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıktığı tarih olan 19

¹ Oyunun ilk basım tarihi 1966'dır, yazılışı 1941 olarak bilinmekte ancak tam bir netliğin olmadığı soru işareti ile belirtilmiştir. Nâzım Hikmet Ran, *Yolcu*, Ferhat ile Şirin-Oyunlar (İstanbul: Adam Yayınları, 1993), 11-57.

² İstasyon Şefi, İstasyon Şefinin Karısı, Makasçı ve Atlı dışında metnin karakterler ile ilgili bölümünde Perde önüne çıkan aktör olarak bir karaktere daha yer verilmiştir ve anlatıcı konumunda birinci perdenin açılışında yer almaktadır. Ran, *Yolcu*, 11-57.

³ Ran, *Yolcu*, 11.

⁴ Raewyn Connell, "Masculinities: The Field of Knowledge", *Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice* 58 (2015): 42-43.

⁵ Laura Sjoberg ve Sandra Via, "Introduction", *Gender, War, and Militarism: Feminist Perspective*, ed. Sjoberg Laura ve Sandra Via (California: Praeger, 2010), 4.

Mayıs 1919'da yaklaşık 50.000 kişinin katılımı ile düzenlenen ve açık alanda yapılan ilk büyük miting olan Fatih mitingi bu anlamda önemli bir mitingdir. Halide Edip ve Meliha Hanım, konuşmalarında Millî Mücadele'nin gerekliliğinin altını çizmişlerdir. İzmir'in işgali ve yaşananları protesto ederek milli bilincin oluşması konusunda çaba göstermişlerdir⁶. Buradaki konuşmasında Halide Edip: "Müslümanlar ve Türkler; Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece karanlık bir gece, fakat insanın hayatında sabahı olmayan bir gece yoktur. Yarın bu korkunç geceyi yırtıp mutlu bir sabah yaratacağız⁷" demektedir. 20 Mayıs 1919'da Doğançılar'da yapılan mitingte de Asri Kadınlar Cemiyeti'nden Sabahat Hanım'ın sözleri şunlardır:

"İşte, hayatı, ruhu Türk olan İzmir'i bugün Yunanlılar aldılar. Belki yarın sinemizden bir şey, kalbimizden bir hayat koparır gibi birer birer Konya'mızı, Bursa'mızı, hatta evvet bütün güzellikleri ile çok sevgili İstanbul'umuzu isteyecekler. O zaman, bu hayatımıza zehirli tırnaklarını takıp her fırsatta bizi biraz daha ölüme yaklaştıran bu kahredici kuvvetler karşısında, yine bu sükût ve tevekkülle mi yasayacağız? Ben buna hayır diyorum, biz kadınlar bu hak cihadında en önde olacağız ve medeniyete riyâlar söyleyen varlıklara her zaman lânetler!.. lânetler!..⁸"

Millî Mücadele'ye destek amaçlı gerçekleşen faaliyetlerde Halide Edip'in, Sabahat Hanım'ın yanı sıra Şükûfe Nihâl, Nakiye (Elgün), Münevver Saime, Meliha ve Naciye Hanımlar da yer almışlardır. Çoğu hakkında tutuklama emri verilmiş ve yaptıkları konuşmalar sansürlenmiştir. Sonrasında Asker Saime olarak anılacak olan Münevver Saime ve Halide Edip Anadolu'ya giderek Millî Mücadele'de bizzat yer almışlardır⁹. Tayyar Rahime, 1 Temmuz 1920'de Osmaniye'de bulunan Fransız Karargahına saldırı için görevlendirilen askerlerin yaşadığı duraklamadan rahatsızlık duyarak, "[b]en kadın olduğum halde ayakta duruyorum da siz erkek olduğunuz halde yerlerde sürünmekten utanmıyor musunuz?¹⁰" sözleri ile onları harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu tarihsel verilerden de anlaşılacağı üzere, "milliyetçi hareketler" bir yönüyle eğitici, işçi, savaşı ve benzeri konular içerisinde kadınların kamusal hayatta daha çok yer almasını sağlarken diğer yönüyle de kadınlar için kültürel anlamda kabul edilebilir sınırlar belirlemekte ve kadınların bu çizili sınırlar içerisinde, milliyetçi söylemin çerçevesini çizdiği biçimde kendilerini ifade etmelerini gerektirmektedir¹¹. Sancar, Millî Mücadele döneminde ve sonrasında kadınların bu sürece yaptığı önemli katkılara vurgu yapmakta ancak tüm bu katkılara rağmen yeni kurulan devlet yapısında yer almamaları konusunda eleştiride bulunmaktadır. Sancar'a göre kadınlar, Millî Mücadele'ye ve kurtuluş sürecine verdikleri desteklere rağmen, 1924 Anayasasında eşit yurttaşlık statüsü elde edememişlerdir. Milliyetçi hareket içerisinde yer alan Halide Edip ve Nezihe Muhittin gibi isimler, sonraki süreçte yönetime ilişkin konularda bulunamamışlardır¹².

Bu çerçeveden hareketle Millî Mücadele döneminde kadınlık ve erkeklik deneyimlerinin farklılaştığını görmek mümkündür. Kadınların varolan kadınlık rollerini sürdürürken eril olarak tanımlanan bir alan olan savaşın içerisinde yer aldıklarını, erkeklerin ise erkeklikle özdeşleşen hakim kodlarla uyumlu hareket etmek durumunda olduğu görülmektedir. Münevver Saime'nin çocuğunu vatanın kurtulması için mücadele edecek bir birey olarak yetiştirme arzusu, bu konuşmasının işgalcileri rahatsız etmesi, Münevver

⁶ Gülay Sarıçoban, "Millî Mücadele'de Anadolu Kadını", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 21/4 (2017): 1332-1334.

⁷ Sarıçoban, "Millî Mücadele'de Anadolu Kadını", 1334.

⁸ Şefika Kurnaz "Millî Mücadele'de Türk Kadını", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XIII/34 (1996): 259.

⁹ Kurnaz, "Millî Mücadele'de Türk Kadını", 261.

¹⁰ Kurnaz, "Millî Mücadele'de Türk Kadını", 266.

¹¹ Deniz Kandiyoti, Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler, çev. Aksu Bora, Feyziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç ve Ferhunde Özbay (İstanbul: Metis Yayınevi, 2019), 169.

¹² Serpil Sancar, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2017), 113.

Saime'nin tutuklanması ve kaçarak Milli Mücadele'ye katılması¹³ örneğinde olduğu gibi Milli Mücadele dönemi kadınlığın dönüşüme uğradığı, kadınların daha fazla insiyatifler aldığı, direniş mekanizmaları geliştirdiği bir dönem olmuştur ancak erkeklerle beraber mücadele eden kadınların vatanın evlatlarını yetiştirmek¹⁴ gibi kadınlık rolleri olduğu ve kadınların bu rolleri içselleştirildiği de görülmektedir.

Erkeklik ve Kadınlık Üzerine

Erkeklik ve kadınlık ile özdeşleştirilen özelliklerin taraflı bir yapısı vardır. Politik ve toplumsal yaşama bakıldığında, kadınlıkla bağlantılı özellikler erkeklikle bağlantılı olanlara oranla daha az değerli görülmektedir. Kadınlık istenilmeyen, erkeklik ise ödüllendirilendir¹⁵. Dişil olanın değersizleştirilmesi ve eril olanın ayrıcalıklı görülmesine ilişkin ortak akıl (*common sense*), toplumsal ve kültürel olarak içselleştirilmektedir. Bu durum, bireylerin farklı biçimlerde söz konusu bu ortak aklın yeniden üretilmesine katkı sunmasına sebep olmaktadır. Örtük ya da açık bir biçimde işleyerek ve eşitsizliklerin doğal ve kaçınılmaz görünmesini sağlayarak onları yeniden üretmektedir. Böylece eleştiri ve direniş süreci zorlaşmaktadır¹⁶. Dolayısıyla, cinsiyet toplumsallaşmasından ve onun tarihsel olarak biriken heteroseksist normlarından kaçılmamaktadır. Kültürel olarak uygun görünen kimliklere yatırımlar yapılmaktadır. Doğallaştırılan ve verili olarak kabul edilen cinsiyet farklılığı, cinsiyet kimlikleri ve ideolojilerinde kodlanmakta ve söz konusu bu durum eleştiri ve dönüşüm karşısında statükoya sınırsız bir güç sunmaktadır¹⁷. Connell'e göre erkeklik, toplumdan bağımsız bir kategori değildir. Her ne kadar sürekli olarak erkekle kastedilen eril bedenler olsa da erkeklik eril biyoloji tarafından belirlenmez. Cinsiyet rol yaklaşımına göre, erkeklikle ilgili uygun davranışlar yetişmekte olan erkek çocuklarına aile, okul, medya ve akran grupları tarafından aktarılmaktadır. Söz konusu bu yaklaşım, sporcular, askerler gibi rol modellerin önemine vurgu yaparken ve bu kaidelere uymayan erkeklere şiddete varan toplumsal yaptırımların olduğunun altını çizmektedir¹⁸. Bu bağlamda erkeklikler ordular, hükümetler, okullar ve benzeri oluşumlar içerisinde tanımlanmakta ve sürdürülmektedir. Endüstriyel araştırmaların gösterdiği gibi işyerlerinde ya da kriminal çalışmaların ortaya koyduğu gibi sokak grupları içerisinde oluşturulmaktadır¹⁹. Bu noktada yeniden üretim sürecine odaklanmak gerekmektedir zira bu süreç ataerkilliğin devamlılığı açısından son derece önemlidir. Doğum yoluyla neslin sürekliliğini sağlayan kadınlar olsa da ekonomi ile bağlantılı oluşumlar çoğunlukla erkeklerin elindedir. Erkekler, kadınların cinsellikleri üzerinde denetim kurmaktadırlar²⁰. Erkeklik, erkeklerin yaşamlarının her alanındaki davranış biçimlerinde görülmektedir ve bu süreç doğumdan önce başlamakta ve yaşam içerisinde "yürümekten kadeh tutmaya, çeşitli hareket biçimlerinden, parmak kaldırmaya, laf atmaktan direksiyon tutmaya, konuşmaktan omuz atmaya" şeklinde değişik biçimlerde kendini dışa vurmaktadır. Ancak her toplumsal yapının erkeklik biçimleri aynı değildir. Farklı *habitus* biçimlerinin ürettiği erkeklikler de farklılık göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında "elinde tespih sallayan, ceketini omuzlarına atmış, topuklarına basarak yürüyen erkek ile, takım elbiseyle bir barda oturan" bir erkeğin *habitus* özellikleri farklılık göstermektedir²¹. Bu bağlamda, erkekler toplumsal cinsiyet kimliklerini olmadıkları şey üzerinden, kadınsı olanın karşısında kurmakta ve davranışlarını bu doğrultuda şekillendirmektedirler²². Görüldüğü üzere, erkeklikler ve kadınlıklar, toplumsal süreçlerde inşa edilir ve

¹³ Kurnaz "Millî Mücadele'de Türk Kadını", 260.

¹⁴ Sancar, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar, 194.

¹⁵ Sjoberg ve Via, "Introduction", 3.

¹⁶ V. Spike Peterson, "Gendered Identities, Ideologies, and Practices in the Context of War and Militarism", Gender, War, and Militarism: Feminist Perspective, ed. Sjoberg Laura ve Sandra Via (California: Praeger, 2010), 20.

¹⁷ Peterson, "Gendered Identities, Ideologies, and Practices in the Context of War and Militarism", 27.

¹⁸ Connell, "Masculinities: The Field of Knowledge", 41-42.

¹⁹ Connell, "Masculinities: The Field of Knowledge", 44.

²⁰ Çağdaş Demren, "Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri", Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın (2003): 34.

²¹ Kurtuluş Cengiz, Uğraş Ulaş Tol ve Önder Küçükural, "Hegemonik Erkekliğin Peşinden", Toplum Bilim 101 (2004): 57.

²² Cengiz, Tol ve Küçükural, "Hegemonik Erkekliğin Peşinden", 58.

gerçekleştirilir. Çocuk yetiştirme, duygusal ve cinsel ilişkiler, çalışma ve politikalar erkekliklerin ve kadınlıkların inşa edildiği toplumsal süreçlerdir. Bedenler, toplumsal ilişkilere dahil olmakta ve böylece toplumsal eyleyenlere dönüşmektedir. Bu biçimiyle, toplumsal yaşamın inşasına müdahildirler²³.

Connell'in "verili ortam içerisinde kültürel olarak baskın olan erkeklik biçimi"²⁴ olarak tanımladığı *hegemonik erkeklik* kavramı Gramsci'nin Marksizm²⁵'den, erkeklik hiyerarşileri kavramı Gey Kurtuluş hareketinden, diğer fikirler de Freud, Foucault, Sartre, yapısalcılık ve post yapısalcılıktan geliştirilmiştir²⁶. Erillikle bağlantılı olarak düşünüldüğünde hegemonik erkekliğin güç ilişkilerine dayandığı, bu güç ilişkilerinin eşitsiz ve hiyerarşiye dayalı bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Erkeklerin kurduğu ilişkilerin "delikanlılık, harbilik, dobralık" gibi ifadeler üzerinden pekiştirilmesi aynı zamanda erkeklerin birbirleri ile kuracakları samimi ilişkilerin önündeki hiyerarşik engelleri de tesis etmektedir²⁷. Toplumların kültürel özellikleri o toplumdaki hegemonik erkekleri belirlemekte, bu erkeklikleri önemli hale getirmekte ve onları kurumsallaştırmaktadır. Bu erkeklikler, erkekler tarafından da benimsenmektedir. Toplumsallaşma biçimleri içerisinde öğrenilen söz konusu erkekliklerin erkekler tarafından benimsenmemesi bu erkekleri ataerkil sistemin dışında bırakmaktadır. Birçok erkeğin benimsediği bu süreç, erkeklerin kendilerini sürekli olarak tanımlamalarını gerektiren, sancılı ve sürekli bir "kanıtlama" ihtiyacının hasıl olduğu bir süreçtir²⁸. Demren'e göre, ataerkil düzen güçsüz olanın güçlü olana boyun eğmesi üzerine kurulu bir sistemdir. Hegemonik erkeklik bu sistem içerisinde işlemekte ve idealize edilmektedir. Sistem içerisinde bilinçli olarak erişilmez kılınan hegemonik erkekliğe yakın olanlar ya da onu yeterince benimseyenler "hükmedenlerdir"²⁹. Anlaşıldığı üzere, ataerkillik ve hegemonik erkeklik birlikte hareket eden ve güçlenen yapılarıdır. Hegemonik erkeklik, ataerkil yapının sürekliliğine ve ilerleyişine katkı sunarken, ataerkil sistem de hegemonik erkekliğe uyum sağlayan erkeklere iktidardan daha çok yararlanma ve "pay alma" ihtimali sunmaktadır³⁰.

Yolcu: Erkeklik, Kadınlık ve Şiddet

Nâzım Hikmet'e göre sanat insanlığa hizmet etmeli ve insanların, acılarının, umutlarının, öfkelerinin sesi olmalıdır. Edebiyatın var olanı yansıtmadan yanı sıra değiştirme kabiliyeti de vardır. Yazar ve ürettiği arasında dinamik bir ilişkinin olması hem gerçekliğin anlaşılmasını hem de değişimi etkileme kapasitesini beraberinde getirmektedir. Nâzım Hikmet'e göre biz, temsillerdeki gerçeklikle dün hakkında fikir sahibi oluruz, bugünü anlarız ve yarını sezinleriz³¹. Buradan hareketle, Nâzım Hikmet'in *Yolcu* oyununda yer alan kadınlık ve erkeklik tezahürlerine odaklanmak hem dönemin kadınlık ve erkeklik deneyimlerini anlamak hem de bu deneyimlerin toplumsal dönüşümlerden ve bağlamlardan nasıl etkilendiklerini görmek, değişimin ve dönüşümün dününü bugünün bakış açısıyla, feminist bir perspektiften tartışmak açısından önemlidir.

Anadolu'da kimsenin gelip geçmediği bir istasyonda bir arada kalmaktan başka çareleri olmayan üç karakter, her ne kadar mekânsal anlamda kısmen eşitlenseler de toplumsal cinsiyet temelli bir ayrışmanın olduğu oyun karakterlerine verilen isimler üzerinden oyunun en başında anlaşılmaktadır. Dil ve kültür

²³ R. W. Connell, "Men, Masculinities and Feminism", *Social Alternatives* 16/3 (1997): 8.

²⁴ Connell, "Masculinities: The Field of Knowledge", 43.

²⁵ Gramsci'ye anlamda hegemonya, zorlama (coercion) ve rıza (consent) ile hareket etmekte ve popüler kolektif ruh (popular collective spirit) ile ilişkilendirilmektedir. Hegemonya ya kolektif bir ruh yaratmakta ya da bireylerin kolektif ruha göre hareket etmesine engel olmaktadır. Peter Ives, *Gramsci's Politics of Language: Engaging the Bakhtin Circle and the Frankfurt School* (Toronto: University of Toronto Press, 2004), 30.

²⁶ R. W. Connell. "R. W. Connell's "Masculinities": Reply", *Gender and Society* 12/4 (1998): 476.

²⁷ Cengiz, Tol ve Küçükural, "Hegemonik Erkekliğin Peşinden", 61.

²⁸ Demren, "Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri", 34.

²⁹ Demren, "Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri", 41.

³⁰ Mourad Meraneh Youssouf ve Mevlüt Özben, "Hegemonik Erkekliğin Uzantısı Olan Onur Kodları ve Şiddet: Otomatik Portakal Örneği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/1 (2019): 105.

³¹ Ela Gezen, "Convergent Realisms: Aras Ören, Nazım Hikmet, and Bertolt Brecht", *Colloquia Germanica* 45 (3/4) (2012): 372.

toplumsal cinsiyeti yaygınlaştıran unsurlardır. Dil; kişilerin yalnızca kim olduklarını şekillendiren değildir, dil aynı zamanda nasıl düşündüğümüze ve davrandığımızı da şekil veren kültürel bir ögedir. Toplumsal cinsiyete dayalı karşıtlıklar tarihsel olarak inşa edilmektedir. Eril nitelikler dişil niteliklerin karşısında konumlandırılmakta ve dişil olanlara kıyasla daha çok değerli bulunmaktadır³². Bu bağlamda, Makasçı makasçıyken, İstasyon Şefi istasyon şefi iken, kadın İstasyon Şefinin Karısı olarak erkeğin yanında, erkek var olduğu takdirde var olan, dilsel anlamda da yalnız konumlandırılmayandır. Dilsel anlamda başlayan bu konumlandırma bir sonraki sahnede kurulan karşıtlık ile pekiştirilmektedir. Birinci perdenin üçüncü meclisinde bekleme mahallinden içeriye giren İstasyon Şefi elinde “resmi istasyon fenerini” taşımakta, “ayaklarını yere vurarak karları” silkelemektedir. “Nerdesin? Buraya bak!” demesi üzerine merdivenlerden terlikleri ile inen karısı ise “27-28 yaşlarında, etine dolgun, muhteris yüzlü, yeşil baş örtülü ve uzun beyaz entarili” bir kadındır. “Başında bir kabalak” taşıyan, “sakalı, saçı uzamış” ve “[b]ir gözü kör³³” olan İstasyon Şefi ve karısı arasında bir karşıtlığın olduğu bu cümlelerden anlaşılmaktadır. İstasyon Şefi'nin paltosu, elinde taşıdıkları, karlı botları resmi olanı, kamusalı simgelerken; kadının terlikleri, ayrıntılı olarak anlatılan entarisi ise özel alanı simgelemektedir. Erkeğin yere vurarak silkelediği botları ile kadının terlikleri üzerinden kurulan karşıtlığın mekânsal anlamda da birtakım yansımaları vardır zira erkeklik ile mekân arasında bir bağlantı olduğu bilinmektedir. Toplum içerisinde hegemonik erkeklığe yakınlık duyan bir kimsenin birtakım mekânsal kurallara da riayet etmesi gerekmektedir³⁴.

Kadın bedeni tüm hatları, kıvrımları ve ayrıntıları ile aktarılırken, erkek bedeni işlevsellik, erk üzerinden ve genelleştirilerek aktarılmıştır. Kamusalın dışında kalmak durumunda kalan, askerliğini fiilen icra etmesine engel olan gözü sebebiyle yitirdiği gücü ve otoriteyi hatırlamak, hatırlatmak ve sürdürmek amacı ile İstasyon Şefi, karısına sert bir dil kullanmaktadır. Bu bağlamda dil ve otorite kurma çabası arasında bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. İstasyon Şefi'nin gazetelerin yerini sorması üzerine kadının “Baktım ayol... Kör değilim ya?” ve “[c]anım, yanisi manisi var mı? Çok şükür iki gözüm de yerinde³⁵” demesi de kadının hâkim dili ve kodları kullanarak toplumda kabul gören doğrular üzerinden bir söylem geliştirdiğini göstermektedir. Kocasının peşine düştüğü gazeteler de bu anlamda önemlidir zira kadın bu gazeteleri satarak kaçış yolları aramakta, kısıtlandığı bu yerden kurtulma adına bir çaba içerisine girmektedir. Her ne kadar hâkim kadınlık rollerini benimsese de var olan gerçekliğin elverdiği ölçüde bir direniş sergilemekte ve kaçış yolları aramaktadır. “Sana çeyiz diye getirdiğim keten sofrta örtülerini satsaydın, şimdi kâğıt parçaları için sıkıntı çekmezdik³⁶” cümlesi, erkeklığe ilişkin beklentileri yansıtmakta ve erkeklıği toplumsal bağlamda kabul gören değerler ve beklentiler üzerinden tartışmaya açmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere erkekler, erkeklik üzerinden bir kimlik inşa ederken, aynı zamanda kendileri üzerindeki baskıyı, hapsolacakları sınırları da belirlemektedirler³⁷. İstasyon Şefi'nin bu tartışma üzerine “[s]attım da kumarda mı yedim” ve “[k]arılar mı yedirdim³⁸” cümleleri bu bağlamda önemlidir. İstasyon Şefi, toplumda yaygın olan ve kabul gören yanlışlar üzerinden kendisine bir haklılık payı çıkarmakta ve bunu yaparken de son derece eril ve cinsiyetçi bir dil kullanmaktadır.

³² Peterson, “Gendered Identities, Ideologies, and Practices in the Context of War and Militarism”, 18.

³³ Ran, *Yolcu*, 12-13.

³⁴ Cenk Özbay, “Türkiye’de Hegemonik Erkeklıği Aramak”, *Doğu Batı: Toplumsal Cinsiyet I*, ed. Cansu Özge Özmen (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019): 191.

³⁵ Ran, *Yolcu*, 13.

³⁶ Ran, *Yolcu*, 13.

³⁷ Cengiz, Tol ve Küçükkural, “Hegemonik Erkeklığin Peşinden”, 60.

³⁸ Ran, *Yolcu*, 14.

İstasyon Şefi'nin, karısının sözünü keserek üzerine yürürken “[i]şi gürültüye getirme...³⁹” ve “[g]ün gelecek ya seni ya onu yahut ikinizi geberteceğim⁴⁰” cümleleri şiddetin dilsel boyutunu ortaya koymaktadır. Youssouf ve Özben, sözel şiddeti merceğe altına alarak, yarattığı etkinin ruhsal boyutuna dikkat çekmektedirler. Böylesi bir şiddet ile, kişinin ruhsal, duygusal anlamda zarar gördüğünü vurgulamaktadırlar. Dilin kullanım şekli bu bağlamda önemlidir zira bazen dilin kullanım biçimi “şiddeti temsil etmekle kalmaz kullanılan bağlam içerisinde şiddet uygulaması da olabilmektedir [...]. Kışkırtmak, tahrik etmek ve birisini uyarmak ya da ona meydan okumak için dile getirilen tehdit de dil aracılığıyla şiddete bir başka örnektir⁴¹”. Buradan hareketle İstasyon Şefi'nin, kadının kaçış girişimlerini fark edip önlemek amacı ile kullandığı dil son derece sert, tehdit içeren bir dildir ve sözel şiddeti net bir biçimde yansıtmaktadır. Kadını sürekli dil yoluyla gözetim altında tutmaya çalışması da bu şiddet türünün sürekliliğini ortaya koymaktadır. Üçüncü perdenin ikinci meclisinde kadının üstüne yürümesi ve “[y]ine geberteceğim... Kaltak...⁴²” diyerek kadına attığı tokat da fiziksel şiddetin sözel şiddet ile hareket ettiğini göstermektedir. İstasyon Şefi'nin, karısı üzerinde denetim kurma ihtiyacı olduğu oyun boyunca sürekli olarak hissettirilmekte, İstasyon Şefi, toplumda kabul gören ve savunulan bir kod olan namusu da zaman zaman bir denetim aracı olarak kullanmaktadır.

İstasyon Şefinin Karısı'nın da kadınlık rollerini sürdürürken bir yandan da mikro düzeyde direniş sergilediği, bunu yaparken de dönemin ve toplumun hâkim kodlarını kullandığı görülmektedir. İstasyon Şefinin Karısı edilgen, yalnızca ondan bekleneni yapan bir kadın karakter değildir aksine var olan kodları zaman zaman tersine çeviren ve bu kodları bir direniş aygıtı olarak kullanabilen bir karakter olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bir taraftan yemek yaparken ya da evi temizlerken diğer yandan kahkaha atarak, oradan kaçıp kurtulmak istediğini açık bir şekilde dile getirerek, baş kaldırarak ve direnerek dönemin dönüştürülen kadınlık algısını da yansıtmaktadır. Yaptığı konuşmalar sansürlenmiş ve haklarında tutuklama emri çıkarılan dönemin Millî Mücadele'ye katılan kadınları gibi İstasyon Şefinin Karısı da var olan koşullar içerisinde başkaldıran ve direnen bir kadındır. Ticaretten kazandığı paraya ihtiyacı olup olmadığını sorulması üzerine İstasyon Şefinin Karısı, “[b]ugün yok ama, yarın da olmayacağını kim bilir? [...] Malum ya her koyun kendi bacağından asılır, derler” diyerek kendi ayakları üzerinde durabilecek ve gerekirse bunun için ticaret yapabilecek bir kadın olduğunu dile getirmektedir ancak bu cümleleri kurarken bir yandan da tencereyi masaya almakta ve masayı hazırlamaya çalışmaktadır⁴³. Onun bu söylemi kamusal alana dahil olmaya çalışan bir kadın profili çizerken yaptığı davranış beklenen ve alışılmış kadınlık rollerinin de ne derece içselleştirilmiş olduğunu göstermektedir. Biriktirmek için topladığı gazetelerin yeri sorulduğunda, “[h]atta, çok şükür, okumam yazmam da yok. Hoş senin var da bir satır okuyor musun?⁴⁴” diyerek kocasına meydan okuması ve [ç]ıldırın mı ayol? Ben hangi kitap olduğunu nasıl bileyim? Rahmetli babam nur içinde yatsın, kadın kısmının namaz surelerinden başka bir şey okuması günahtır derdi...⁴⁵” demesi Cumhuriyet öncesi dönemdeki eğitimde fırsat eşitsizliğini gözler önüne sermekte, kadınların eğitimi sürecinin ne kadar sancılı ve bir o kadar ideolojik, dini, kültürel öğelerden beslendiğini göstermektedir. Oyun boyunca elinden alınan fırsatları söyleme döken İstasyon Şefinin Karısı, hâkim ideolojik unsurları barındıran söylemleri kullansa da cümleleri ataerkil olan sistemin eleştirisini de barındırmaktadır.

Toplumsal cinsiyet edilgen bir şekilde içselleştirilip uygulanan sabit toplumsal normlar bütününden ziyade toplumsal eyleyişler içerisinde sürekli olarak üretilen ve yeniden üretilendir. Farklı etnik yapılar,

³⁹ Ran, Yolcu, 15.

⁴⁰ Ran, Yolcu, 17.

⁴¹ Youssouf ve Özben, “Hegemonik Erkekliğin Uzantısı Olan Onur Kodları ve Şiddet: Otomatik Portakal Örneği”, 108-109.

⁴² Ran, Yolcu, 43.

⁴³ Ran, Yolcu, 16.

⁴⁴ Ran, Yolcu, 15.

⁴⁵ Ran, Yolcu, 21.

sınıflar ya da nesiller tarafından icra edilebilir olduğundan ve farklı tarihsel ve kültürel yapılar içerisinde meydana gelebildiğinden tek bir erkeklikten ya da kadınlıktan söz etmekten ziyade erkekliklerden ve kadınlıklardan bahsetmek daha anlamlı görünmektedir⁴⁶. Connell de erkekliğin toplumsal olarak inşa edildiğini iddia etmektedir. Connell'e göre erkeklik, kültürel, kurumsal bağlamlarda, bedeninin kullanımı açısından ve kişilik bazında maddi bir varoluşa sahiptir. Erkekliği kadınlığın tam karşısında konumlandıran bir toplumsal cinsiyet anlayışı içerisinde inşa edilmiştir. Bu anlamda erkeklik tek bir şey olarak düşünülmemelidir. Erkekler arasındaki güç ilişkileri, kişilik gelişiminin farklı örüntüleri farklı bağların inşa edilmesine sebep olmaktadır. Erkekler arasındaki toplumsal cinsiyet politikaları toplumsal anlamda hegemonik ya da baskın olanı tanımlamaktadır ki bu erkekliğin, kesinlikle en yaygın olması gerekmemektedir⁴⁷.

Yolcu oyununda yeni bir erkeklik tanımının yapıldığı ve bu erkekliğin kabul gören erkeklik anlayışı olmaya başladığını söylemek mümkündür. İmam olan babanın, muallim olan damada kızını "vermesi" yeni bir erkeklik tartışmasını akla getirmektedir. "Babam beni sana: 'Muallim mektebini bitirmiş, sarıksız hocadır. Gün sarıksızların günü oluyor diye veriydi'⁴⁸" diyerek İstasyon Şefinin Karısı yeni bir hegemonik erkeklik tanımı yapmaktadır. Ancak Makasçı'nın bacağına kaybederek İstasyon Şefi'nin de gözünü kaybederek savaşın dışarısında kalmaları onların erkekliğinin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. İstasyon Şefinin Karısı'nın tahta vagonu parçalamalarını onlardan isterken onların reddetmesi üzerine "[s]izde o yürek yok" ve vagonu kastederek "[o] da sakat, hiçbir işe yaramaz. Dökülüyor. Sizin gibi onu da askere almadılar... Unuttular bir köşede"⁴⁹ demesi bu iki karakterin hegemonik erkeklik tanımına uymadığını göstermektedir. Özbay, hegemonik erkeklik ve beden arasında bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda, hegemonik erkeklik tanımı bedensel anlamda da sağlıklı olan erkeği ifade etmektedir. Bu tanım ne çok yaşlı ne de çok genç olan bir erkeklik üzerinden yapılmaktadır. Buradan hareketle "[h]egemonik erkekliğin hegemonikleşebilmesi, etkileyebilmesi, cazip görünmesi için iktidara, güce, kuvvete muhtaçtır ve bu hem fiziksel kuvvetin ve sağlığın, performansın hem de aklın [...] zirvesinde olduğu orta yaşta mevcuttur"⁵⁰. Benzer bir şekilde Sünbuloğlu da beden ve erkeklik arasında bir bağlantı kurmakta ve "[m]odern erkeklik kurgusunu oluşturan unsurlardan biri olan sağlıklı, disiplinli ve orantılı erkek bedeni, benzer şekilde "sağlıklı" ve erdemli bir toplum yapısı oluşturmayı amaçlayan milliyetçi arzunun çarpıcı bir yansımasıdır"⁵¹ demektedir.

Kadının vagonu parçalama talebi üzerine İstasyon Şefi'nin "[y]ılan gibisin insanları sokmaktan zevk alırsın. Yangın gibisin, tahrip etmek..."⁵² demesi de bu erkekliğin sorgulanmasından duyulan rahatsızlığın bir göstergesidir. Savaşmıyor oluşlarının ve sakatlık durumlarının onlara bir kadın tarafından hatırlatılması İstasyon Şefi'ni rahatsız etmiş ve yılan metaforunu kullanarak kadına yıkan, yakan ve tahrip eden kaotik bir anlam atfetmiştir çünkü İstasyon Şefinin Karısı erkeklerin erkekliklerini sorgulamaya açmış ve kendi erkeklikleri de hâkim kodlarla uyuşmayan erkeklerden biri olan İstasyon Şefi'ni, kadının bu söylemi rahatsız etmiştir. Söz konusu durumu destekler nitelikte Via, askerliğin erkeklikle ilişkilendirildiği ve askerlik yapamayacak durumda olanların dışlaştırıldığı durumları göz önünde bulundurarak, askerliğin cinsiyetli bir yapısının olduğunun altını çizmektedir. Erkekliğin askerlik ile kanıtlandığı ve erkeklikle

⁴⁶ Demetrakis Z. Demetriou, "Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique", *Theory and Society* 30/3 (2001): 340.

⁴⁷ Robert W. Connell, "A Whole New World: Remaking Masculinity in the Context of the Environmental Movement", *Gender and Society* 4/4 (1990): 454.

⁴⁸ Ran, *Yolcu*, 16.

⁴⁹ Ran, *Yolcu*, 19.

⁵⁰ Özbay, "Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak", 188.

⁵¹ Nurseli Yeşim Sünbuloğlu, "Militarist İktidarın Düşüm Noktası Olarak Erkeklik" *Varlık* 1255 (2012): 16.

⁵² Ran, *Yolcu*, 19.

ilişkili olduğunu vurgulamaktadır⁵³. İstasyon Şefi ile Makasçı arasında ölüm üzerinde yürütülen bir tartışmada Makasçı'nın “[b]izim soy ölümden korkmaz, Kaptan... Sen San'a'yı gördün, ben de Kaftas'ı⁵⁴” cümlesi de hegemonik erkeklik ve askerlik üzerinden kurulan ilişkiyi, korkusuzluk ve erkeklik üzerinden bir bağlantının kurulduğunu göstermektedir.

Erkekten ve erkeklikten beklenilenin, korkusuzluk, kahramanlık ve korumacılık olduğu görülmektedir. Bunun karşısında konumlandırılan kadın ise “[ç]ok uzaklaşma⁵⁵” cümleleri ile uyarılan, korunması gereken bir nesne gibi İstasyon Şefi özelinde erkeklik tarafından konumlandırılmaya çalışılmıştır ancak İstasyon Şefinin Karısı böyle bir konumlandırmanın nesnesi olmayı reddetmekte ve “[h]uyum kurusun böyleyimdir, büyük sözü dinlemem⁵⁶” diyerek İstasyon Şefi'ne meydan okumaktadır. Ancak oyunun sonuna yaklaşıldığında, istasyonun basılması üzerine hem Makasçı hem de İstasyon Şefi tarafından kadın korunması gereken bir varlık olarak bir kez daha konumlandırılmış, Makasçı tarafından da korkmaması konusunda telkin edilen bir “ablaya⁵⁷” dönüştürülmüştür. Kocasını çeteciler tarafından vurulan İstasyon Şefi'nin Karısı “[...] kocasının ayakları dibine çökmüştür. Yarayı yıkaması, sarması için Makasçıya yardım [etmekte] ve [...] kocasının ellerini öpmektedir⁵⁸”. Erkeklikleri üzerinden sorgulanan erkek karakterler, çetecilerin istasyona saldırı yapmaları üzerine kaybettikleri gücü yeniden elde etme imkânı bulmuş ve kadını “abla” ve “bacı” olarak cinsellikten uzak bir biçimde konumlandırmışlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere, erkeklik ile otorite arasında bir bağ vardır. Verili alan içerisinde bir erkek kendi otoritesini kurmak durumundadır. Erkek; kadınlar, çocuklar, statü ve yaş bakımından kendisinin gerisinde olanlar üzerinde bir otorite tahsis etmeye çalışmaktadır. Tutumlarını “ataerkil ağa” ya göre belirleyen erkeğin üzerinde bu ataerkil ağın kurduğu otoritenin de bir baskısı söz konusudur. Bu sebeple de bu otoritenin ondan beklediği şekilde davranmaktadır⁵⁹. İstasyon Şefinin Karısı da ortak bir düşmana karşı, buldukları ortamın müdafaasında İstasyon Şefi'nin ve Makasçı'nın yanında yer almış, erkeklerle birlikte ancak tanımlanan sınırlar içerisinde mücadele eden bir kadın figürüne dönüşmüştür.

Sonuç

Nâzım Hikmet'in *Yolcu* oyunu Millî Mücadele gibi, bireylerin toplumsallaşma süreçlerini ve biçimlerini etkileyen tarihsel ve toplumsal anlamda önemli bir dönemi konu almaktadır. Oyunun bu tarihsel arka planı, oyun karakterlerinin söylemlerine, davranışlarına ve gündelik hayat dinamiklerine yansımaktadır ancak savaş gibi toplumlara etkileyen bir dönemde geçmesine rağmen, kurgunun savaşın dışında kalan karakterler üzerinden kurulması bir anlamda döneminin “ötekisi” olan karakterlere odaklanılmasını mümkün kılmıştır. Mekânsal ve bedensel anlamda dış dünyadan soyutlanan fakat kahramanlık öykülerini duyma imkânı bulduğumuz erkek karakterler ve eğitime erişme şansı olmamış, muhafazakâr babası tarafından konjonktür bağlamında uygun bulunan bir erkekle evlendirilmiş bir kadının öykülerinin işlendiği bir oyun olması, oyunun feminist bir bakış açısından değerlendirilmesini anlamlı kılmıştır. Toplumun erkeklikten beklentilerini karşılamayan erkek karakterler, yaşadıkları erkeklik krizlerini aşmak adına mevcut koşullar içerisinde oyunun tek kadın karakteri üzerinde bir biçimde baskı kurmaya çalışmışlar ve zaman zaman sözel ve fiziksel şiddete başvurmuşlardır. Dış dünyada kuramadıkları ancak aşına oldukları erkeklik biçimlerini verili ortam içerisinde sergilemeye çalışmışlardır. Erkeklerin bir biçimde erkekliklerini görünür kılmalarını mümkün hale getiren bir durum olan istasyonun basılması sırasında takındıkları tavır, kadın karakterin “bacılık” mertebesine olan hızlı geçişi ve istasyonun korunması

⁵³ Sandra Via, “Gender, Militarism, and Globalisation: Soldiers for Hire and Hegemonic Masculinity”, *Gender, War, and Militarism: Feminist Perspective*, ed. Sjoberg Laura ve Sandra Via (California: Praeger, 2010), 44.

⁵⁴ Ran, *Yolcu*, 31.

⁵⁵ Ran, *Yolcu*, 30.

⁵⁶ Ran, *Yolcu*, 35.

⁵⁷ Ran, *Yolcu*, 53.

⁵⁸ Ran, *Yolcu*, 56.

⁵⁹ Demren, “Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri”, 38.

için gösterilen çaba, istasyonun metaforik anlamda vatan ile ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, cinselliği üzerinden eleştirilen kadının birden ablaya ya da bacıya dönüşmesi vatan savunması sırasında kadının cinsellikten uzak konumlandırıldığına da bir referans niteliğindedir. Bu anlamda istasyon, savunulması gereken bir karargâh, İstasyon Şefi düşmanla başa baş savaşan bir kahraman, sürekli rekabet içerisinde oldukları Makasçı yoldaş ve İstasyon Şefinin Karısı ise yaralı askere yardım eden bir bacıdır artık. Buradan da anlaşılacağı üzere, oyunun başında onları kısmen eşitleyen bir mekân olan istasyonun düşmana karşı müdafaa edilmesi gerekliliği, cinsiyetleri ilişkilendirildikleri durumlar ve statüler üzerinden toplumsal bağlamda yeniden konumlandırmıştır.

Kaynakça

- Connell, Robert W. "A Whole New World: Remaking Masculinity in the Context of the Environmental Movement". *Gender and Society* 4/4 (1990): 452-478
- Connell, Raewyn. "Masculinities: The Field of Knowledge". *Configuring Masculinity in Theory and Literary Practice* 58 (2015): 39-51. doi 10.1163/9789004299009_004.
- Connell, R. W. "Men, Masculinities and Feminism". *Social Alternatives* 16/3 (1997): 7-10.
- Connell, R.W. "R. W. Connell's "Masculinities": Reply". *Gender and Society* 12/4 (1998): 474-477.
- Demetriou, Demetrakis Z. "Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A Critique". *Theory and Society*. 30/3 (2001): 337-361.
- Demren, Çağdaş. "Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri". *Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın* (2003): 33-43.
- Gezen, Ela. "Convergent Realisms: Aras Ören, Nazim Hikmet, and Bertolt Brecht". *Colloquia Germanica* 45 (3/4) (2012): 369-385.
- Ives, Peter. *Gramsci's Politics of Language: Engaging the Bakhtin Circle and the Frankfurt School*. Toronto: University of Toronto Press, 2004.
- Kandiyoti, Deniz. *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç ve F. Özbay tarafından çevrildi. İstanbul: Metis Yayınevi, 2019.
- Kurnaz, Şefika. "Millî Mücadele'de Türk Kadını". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XIII/34 (1996). 257-268.
- Kurtuluş, Cengiz., Uğraş Ulaş Tol ve Önder Küçükural, "Hegemonik Erkekliğin Peşinden". *Toplum Bilim* 101 (2004): 50-70.
- Özbay, Cenk. "Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak". Cansu Özge Özmen tarafından düzenlenen *Doğu Batı: Toplumsal Cinsiyet I'de*, 183-121. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2019.
- Peterson, V. Spike. "Gendered Identities, Ideologies, and Practices in the Context of War and Militarism". Laura Sjoberg ve Sandra Via tarafından düzenlenen *Gender, War, and Militarism: Feminist Perspectives'de*, 17-19. California: Praeger, 2010.
- Ran, Nâzım Hikmet. *Yolcu. Ferhat ile Şirin- Oyunlar: 2*. İstanbul: Adam Yayınları, 1993.
- Sancar, Serpil. *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2012.
- Sarıçoban, Gülay. "Millî Mücadele'de Anadolu Kadını". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/4 (2017): 1331-1346.
- Sjoberg, Laura ve Sandra Via. "Introduction". Sjoberg Laura ve Sandra Via tarafından düzenlenen *Gender, War, and Militarism: Feminist Perspectives'de* 1-13. California: Praeger, 2010.
- Sünbuloğlu, Nurseli Yeşim "Militarist İktidarın Düşüm Noktası Olarak Erkeklik". *Varlık* 1255 (2012): 14-20.
- Via, Sandra. "Gender, Militarism, and Globalisation: Soldiers for Hire and Hegemonic Masculinity". Laura Sjoberg ve Sandra Via tarafından düzenlenen *Gender, War, and Militarism: Feminist Perspectives'de*, 42-53. California: Praeger, 2010.
- Youssef, Mourad Meraneh ve Mevlüt Özben. "Hegemonik Erkekliğin Uzantısı Olan Onur Kodları ve Şiddet: Otomatik Portakal Örneği". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23/1 (2019) 103-112.